

УДК 340

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СКЛАДОВОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ (короткий огляд деяких правових документів минулого та сучасності)

Осадчий В.І. д.ю.н., професор НТУУ „КПІ”

В статті дається короткий огляд становлення та розвитку кримінально-правової складової безпеки людини. Піддано аналізу низку правових документів минулого та сучасності. Показано, що основні блага людини кримінально-правової охороною забезпечувались завжди і в усіх країнах, чим і досягалось створення безпечних умов життєдіяльності людини. Цивілізаційні процеси, що відбувались у суспільстві, впливали на вдосконалення кримінально-правової складової безпеки людини.

This article gives an information about foundation and development of criminal safety of person. It researches lots of judicial documents of past and present. Main rights and interests must be basic in all branches, which helps to create safe conditions of life. Civilizative processes, that took place in society, influence on improvement of criminal note.

Етимологічне значення терміну «безпека» означає стан людини, за якого їй ніщо не загрожує. Саме безпека дає людині почуття повної її недоторканності, відсутності якогось лиха, нещастя, шкоди і т. ін. В широкому розумінні перебування людини в безпеці – це стан захищеності її самої, її власності, умов її проживання, праці, відпочинку тощо. Безпечне існування людини – це можливість гармонійної реалізації її особистості. Тому, насамперед, людина завжди дбала і дбає про безпеку.

Створення безпечних умов для людини торкається всіх сфер її життя і забезпечується різнобічними засобами. Одними з таких засобів є кримінально-правове регулювання відносин життєдіяльності людини. Про це свідчать різноманітні історичні та сучасні джерела. Простежимо, як відбувалось кримінально-правове регулювання безпеки людини на прикладах окремих правових документів минулого та сучасності.

Безумовно, що завдання дослідити кримінально-правові складові всіх правових документів, а тим більше в деталях, навіть не може ставитись через колосальний обсяг такої роботи. Наше завдання – дати короткий огляд окремих правових документів минулого та сучасності. Показати, як забезпечувалась в них кримінально-правова охорона безпеки людини в ті чи інші історичні періоди. Це дасть можливість не тільки пізнати стан кримінально-правової захищеності людини в попередні епохи, але й через її призму оцінити сучасний стан кримінально-правової охорони життя і діяльності людини.

Підкреслимо, що кримінально-правова охорона життєдіяльності людини в минулі часи була, безумовно, далеко не такою, як в наш час. Тому ми будемо намагатися, щоб наші уявлення про таку охорону, висновки, порівняння були якомога коректнішими.

Зазначимо, що правові документи минулого не завжди являють собою лише зразки кримінально-правових актів. Це документи, за винятком власне кримінально-правових документів, які містять норми різних галузей права. І в цьому контексті важливим є визначення самих кримінально-правових норм в документі. Як на наш погляд, на кримінально-правові норми вказують **об'єкт посягання, тяжкість вчиненого діяння, вид і розмір покарання**.

В документі (невеликий фрагмент), який вважається першим, що дійшов до нас, – **закони із Ешнунни** (Ешнунна – держава біля Вавілона. Закони датуються XX століттям до н.е.), ми віднаходимо правові встановлення щодо кримінально-правової охорони власності. Так, в §40 законів із Ешнунни ми читаємо: «Якщо людина купить раба, рабиню, вола або будь-яку іншу покупку, а продавця не може встановити, то саме вона – злодій».

Закони царя Хаммурапі (правил Вавілоном у XVIII ст. до н.е., закони дійшли до нас майже в повному обсязі) – це правовий документ, в якому хоча і розрізнено, і без певної, в нашому розумінні системи, вміщені норми різних галузей права, наприклад, кримінального, сімейного, господарського.

Насамперед відзначимо те, що закони царя Хаммурапі **відкриваються саме низкою статей кримінально-правового характеру** (§1–§5), у яких, висловлюючись сучасною мовою, здійснюється кримінально-правовий **захист правосуддя**. Описані в цих статтях злочини є злочинами проти правосуддя.

Так, в §1 сказано, якщо людина стане під клятвою обвинувачувати іншу людину у вбивстві і не докаже цього, то ту людину, яка звинувачувала, слід вбити. §2 містить положення про захист від обвинувачення у чаклунстві. Той, хто обвинувачував, міг бути і страченим. §3–§4 захищає від бездоказових показань свідків в суді. Коли справа торкалась життя, то такий свідок страчувався. В §5 говориться, якщо суддя буде судити судову справу, постановить рішення, виготовить документ з печаткою, а потім змінить своє рішення, то цього суддю належить обвинуватити у зміні рішення, і він повинен виплатити суму позову, що пред'явлений в цій судовій справі, в 12-ти кратному розмірі, а сам суддя повинен бути прилюдно піднятий зі свого суддівського крісла і не повинен повертатись і засідати з суддями в суді.

В ряді послідуєчих параграфів законів царя Хаммурапі описані злочини, вчинювані в різних сферах відносин.

Так, в §6, 8, 21, 22, 25 йдеться про відповідальність за викрадення майна. Наприклад, в §22 зазначено, якщо людина вчинить грабіж і буде схоплена, то її належить вбити. В §7, 9–13, 15–17 встановлена відповідальність за інші незаконні діяння з майном. Наприклад, в §7 сказано, якщо людина купить з руки сина людини або із руки раба людини без свідків і без договору або візьме на зберігання срібло, або золото, або раба, або рабиню, або вола, або вівцю, або віслюка, або щонебудь інше, то ця людина – злодій, її треба вбити (**злочини проти власності**).

В §14 передбачена відповідальність за **злочин проти волі людини** – коли людина вкраде малолітнього сина людини, то її належить вбити.

Характеризуючи положення §26, 34, можна стверджувати, що в них описані **злочини проти порядку несення військової служби**. Так, в §26 сказано, якщо редум або баірум, якому наказано виступити в царський похід, сам в похід не піде або найме іншого і пошле його в похід замість себе, то цього редума або баірума слід вбити.

В §109, 127 здійснюється **кримінально-правова охорона правосуддя**. Наприклад, в §109 передбачено вбивство корчмарки, якщо вона не схопить осіб, які змовляються в корчмі для вчинення злочину, і не доставить їх до палацу (**злочин проти правосуддя**).

Описані в §110, 202, 205, 226 діяння можна кваліфікувати як **злочини проти порядку управління**. Наприклад, в §110 карається спалюванням жриця, яка, не проживаючи в обителі, відкриє корчму чи ввійде до корчми для пиття вина; в §205 карався відрізуванням вуха раб, який вдарить по щоці кого-небудь з людей.

Відносини в сім'ї кримінально-правовою охороною забезпечувались в §129, 132, 143, 195. Наприклад, в §129 встановлювалось, що коли жінку людини застануть лежачою з іншим чоловіком, то їх належить зв'язати і кинути у воду. Якщо господар жінки збереже життя своїй дружині, то і цар збереже життя свого раба; в §195 говорилось про відрізання пальців

сину, якщо він вдарить свого батька (**злочини в сфері сімейних відносин**).

В §153, 210, 230 забезпечувалось кримінально-правовою охороною життя людини. Наприклад, в §153 встановлювалось, що коли жінка людини дає умертвити свого чоловіка із-за іншого чоловіка, то цю жінку належить посадити на кілок (**злочин проти життя**).

Злочинами проти здоров'я в законах царя Хаммурапі можна вважати описані в §196, 197, 200, 218. Наприклад, в §196 говорилось, що у разі, якщо людина пошкодить око когось із людей, то належить пошкодити її око. В §218 визначалась відповідальність лікаря (за професійну діяльність) – відрізання його пальців за спричинення смерті людині чи пошкодження ока людини.

Встановлення в §229 можна визнати як злочин в сфері в виробництва. Тут йдеться про вбивство будівельника, якщо він неналежно побудує будинок і той обвалиться, спричинивши смерть господарю (**злочин проти безпеки виробництва**).

Крім **смертної кару**, закони царя Хаммурапі передбачали й інші види покарань. Наприклад, **відшкодування викраденого в певному розмірі** (§8: викрадення вола, або вівці, або віслюка, або свині, або човна, то, коли це боже або двірцеве, тягнуло відшкодування викраденого у 30-кратному розмірі); **виголення знаку рабства** (§127: необгрунтоване обвинувачення у поганій поведінці тягнуло виголення висків – знаку рабства), **різні членушкодження** (§195: відрізання пальців сину, якщо він вдарить свого батька);

застосування принципу таліону, наприклад, якщо людина пошкодить око іншій людині, то треба пошкодити їй око (§196).

Щодо покарань винних, слід вказати й на таке. Передбачались різні види покарань (їх градація) залежно від характеру та ступеня тяжкості діяння. Наприклад, якщо людина виступить у судовій справі свідком звинувачення, але не докаже цього, і якщо ця судова справа стосувалася життя, то цю людину треба вбити (§3), якщо ж справа стосувалась хліба чи срібла, то людина повинна зазнати кари, що застосовується у такій судовій справі (§4).

Вкажемо й на те, що закони царя Хаммурапі сповідували принцип нерівності покарань залежно від статусу потерпілого. Так, наприклад, якщо хтось із людей вдарить по щоці когось іншого із людей, рівного йому, то він повинен відважити йому одну міну срібла (§203); якщо людина вдарить по щоці вищого за становищем, ніж вона сама, то треба та зборах вдарити її 60 разів канчуком із волової шкіри (§202).

Закони царя Хаммурапі, крім принципу індивідуальної відповідальності, допускали і функціонування принципу колективної відповідальності. Так, в §23 читаємо таке: якщо грабіжника не буде схоплено, то пограбована людина повинна, клянучись, показати перед богом все, що у неї пропало, а громада і рабіанум (староста), на землі і у межах яких здійснено грабїж, повинні відшкодувати їй, що у неї пропало.

Отже, в законах царя Хаммурапі:

1) представлені норми різних галузей права, які розташовані в довільному

порядку. Норми кримінально-правового характеру відкривають цей документ, але в подальшому викладені не компактно, розпорошені по всьому документі;

2) здійснена, хоча і безсистемно, кримінально-правова охорона суб'єктів права в сферах відносин: правосуддя, волі, порядку несення військової служби, порядку управління, здоров'я, життя, безпеки виробництва;

3) передбачались, крім смертної кари, й інші види покарань; причому вид покарання залежав від вчиненого діяння; при цьому допускалось нерівність покарань, залежно від соціального статусу потерпілого; діяв принцип таліону;

4) допускалось застосування принципу колективної відповідальності.

Закони Ману (Ману – міфічний прародитель людей. Закони Ману складені в Древній Індії однією із брахманських шкіл між II століттям до н.е. і II століттям н.е.) також містять норми різних галузей права, в т.ч. і кримінально-правові норми, які регулюють низку відносин, створюючи безпеку життєдіяльності людини. Кримінально-правові норми зосереджені, головним чином, в УП та УШ главах).

Насамперед відзначимо, що закони Ману проголошують основною дхармою (правило добродесної поведінки людини, відповідне її статусу, який вона займає) – не нанесення шкоди, правдивість, не привласнення чужого, чистота і стриманість органів (ст.63, глава IX). Відповідно до цього виписані і норми поведінки.

Як **кримінально-правову охорону відносин управління** можна розцінити

положення, викладені в ст.111 (глава УП), – цар, який з нерозумності бездумно мучить свою країну, негайно позбавляється разом з родичами країни і життя. В ст.279 (глава УШ) встановлено відповідальність нижчої людини за удар вищої – той член, яким було нанесено удар, повинен бути відрізаний.

В кількох статтях законів Ману (ст.13, 113, 114, 115 – глава УШ) **забезпечується кримінально-правова охорона відносин правосуддя**. В цих статтях людину зобов'язують до правдивих показань: слід заставити обвинуваченого взяти вогонь, зануритися у воду або ж доторкнутися окремо до голів дружини і синів. Той, кого палаючий вогонь не обпалює, кого вода не піднімає на поверхню і з ким невдовзі не трапляється нещастя, повинен вважатися чистим у клятві (ст.114–155).

В ст.267, 268, 270 (глава УШ) забезпечується **кримінально-правова охорона честі і гідності людини**. Так, в ст.267 читаємо: кшатрій, котрий обляяв брахмана, підлягає штрафу в сотню пан; вайшій – в дві сотні пан, але шудра підлягає тілесному покаранню (згідно законів Ману, люди поділяються на чотири групи, касты (варни): брахмани, кшатрії, вайшії – три вищі варни; шудри – нижча варна. Брахмани займають вище місце, владики суцього; кшатрії створені, зокрема, для охорони підданих; вайшії – торгівлі, землеробства; шудри – служіння трьом вищим варнам).

В ст.286 (глава УШ) здійснюється **кримінально-права охорона здоров'я**: коли заподіяно удар з метою спричинення

пошкодження людям, слід накладає штраф, відповідно до розміру заподіяної шкоди.

Злочини проти власності описані в ст. 286, 288, 323 (глава УШ), ст.270, 276, 277 (глава IX). Наприклад, хто пошкоджує майно кого-небудь навмисно чи ненавмисно, – тому належить сплатити збитки і внести царю штраф, рівний збиткам (ст. 288, глава УШ); царю належить, відрубавши обидві руки, звеліти посадити на гострий кілок тих злодіїв, які вчиняють крадіжку вночі, зробивши пролом в стіні будинку (ст.276, глава IX).

В ст. 323, (глава УШ) забезпечується **кримінально-правова охорона волі людини**: при викраденні родовитих людей, і особливо жінок, злочинець заслуговує смертної кари.

Кримінально-правова охорона статеві свободи жінки забезпечується в ст.352, 359, 364 (глава УШ). Наприклад, в ст. 364 зазначено: хто згвалтує дівчину, той підлягає тілесному покаранню; хто ж вступає з нею в статевий зв'язок з її згоди, тілесному покаранню не підлягає.

Кримінально-правова охорона сімейних відносин здійснюється в ст.366, 371 (глава УШ). Так, в ст. 371 читаємо: якщо жінка, що знахабніла через знатність родичів і своєї приналежності, зраджує своєму чоловіку, нехай цар накаже натравити на неї собак в багатолюдному місці.

Характерною особливістю законів Ману є й те, що в них, говорячи сучасною мовою:

– вказано **на мету покарання**: так, в ст.16, 18, 20–24 (глава УП), ст.127, 379 (глава УШ), 273 (глава IX) зазначено,

зокрема, що покарання є втіленням правила добродесної поведінки людини, що відповідає її статусу; якби цар не накладав покарання на тих, хто цього заслуговує, більш сильніші зажарили б слабкіших, як рибу на вертелі; ніхто б не мав власності і відбулось би переміщенні вищих і нижчих; всі варни б зіпсувались, всі перепони були б знищені, і відбулось би збудження всього народу від коливань в накладенні покарання. Несправедливе покарання губить честь і зашкоджує славі серед людей, а в іншому світі – позбавляє неба, тому належить завжди уникати цього.

В законах (глава УІІ.16) містилась вказівка щодо впливу на покарання ступеню усвідомленості винним вчиненого ним злочину.

Підкреслимо й те, що в законах Ману ми можемо віднайти вказівки на різні види покарань (наприклад, штраф, тілесні покарання (ст.267, глава УШ), членушкодження (ст.270, глава УШ), смертна кара (ст.323, глава УШ), причому інколи вказується на її різновиди: посадження на кілок (ст. 276, глава ІХ), натравлення собак (ст.371, глава УШ). Трапляються вказівки щодо покарання такого роду: вигнання, піддання покаранням, що змушують тремтіти (ст.352, глава УШ).

Зустрічаються вказівки на диференціацію покарань при їх застосуванні. Так, в ст.277 (глава ІХ) говорить: при першій крадіжці слід веліти відрубати у злодія два пальці, при другій – руку і ногу, при третій – він заслуговує смертної кари. При цьому ми можемо зазначити, що

закони Ману розрізняли крадіжку, вчинену вперше, та повторну крадіжку.

Підкреслимо й те, що в законах передбачалась можливість заміни одного покарання іншим та відстрочка виконання покарань. Так, в главі ІХ. 229 читаємо: кшатрій, вашій і шудра, які не в змозі сплатити штраф, звільняються від сплати роботою; брахман має право віддавати поступово.

Закони Ману містять вказівку і на **необхідну оборону**: в ст.340 (глава УШ) вказується, що той, хто вбиває, захищаючи самого себе при охороні жертвених дарів, при захисті жінок чи брахмана, по закону не вчиняє гріха.

В цих законах зазначено **щодо певної градації злочинів**, залежно від ступеня тяжкості. В ст.345 (глава УШ) говорить про те, що людина, яка вчиняє насильство, повинна вважатись гіршим злочинцем, ніж той, хто лає, ображає, чим злодій і той, хто вдарив палицею.

Закони **розмежують посягання на власність залежно від наявності чи відсутності насильства**. В ст.332 (глава УШ) зазначено, що коли діяння вчинено в присутності власника і супроводжується насильством, то це грабіж, коли ж воно вчинено за його відсутності – крадіжка.

Відзначимо ще один момент в законах Ману. В ст.133 (глава УП) сказано про те, що цар, навіть гинучи, нехай не бере податі із знавці Веди. Ця установка закону може говорити про різне. З кримінально-правових позицій ми можемо говорити про те, що існували обмеження не оста-

нього з суб'єктів права в його можливості реалізувати право на крайню необхідність.

Таким чином, щодо законів Ману можемо вказати так:

1) закони Ману – це комплексний документ, в якому були вміщені норми різних галузей права. Кримінально-правові норми забезпечували охорону відносин: порядку управління, правосуддя, честі та гідності особи, здоров'я, власності, волі, статевої свободі жінки, життя. Кримінально-правова охорона залежала від належності людини до тієї чи іншої варни (касти);

2) закони вказували на мету покарання; визначали різні види покарань; диференціювали застосування покарання залежно від того, вчинено злочин в перший раз чи вдруге; підкреслювалося необхідність з'ясування ступеню усвідомленості винним вчинюваного ним злочину при призначенні покарання; передбачали заміну покарань та відстрочку їх виконання;

3) в законах мали місце вказівки щодо градації злочинів, залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки;

4) закони вміщували положення про необхідну оборону, в той же час позбавляли окремих суб'єктів права на крайню необхідність.

Закони XII таблиць (основне джерело древнього римського права, 451-449 р.р. до н.е.) також є комплексним документом, в якому, в тому числі, були вміщені і кримінально-правові положення, що гарантували безпеку людини, забезпечуючи охорону її:

– **честі та гідності**: наприклад, в таблиці УШ (ст.16) говориться: «ХП таблиць ввели смертну кару за невелику

кількість злочинних діянь і в тому числі необхідним її застосування у тому випадку, коли хто-небудь складе або буде співати пісню, у якій зводиться наклеп на когось або ганьба когось»;

– **здоров'я**: наприклад, якщо здійснить членопошкодження і не помиритися з потерпілим, то нехай і йому самому буде спричинено те ж саме (таблиця УШ, ст. 2);

– **власності**; наприклад, за злісну порубку чужих дерев винний сплачував по 25 ассів за кожне дерево (таблиця УШ, ст.11).

Закони ХП таблиць забезпечували також кримінально-правову охорону:

– **держави**. Наприклад, карався смертною карою той, хто підбурює ворога римського народу до нападу на римську державу, або того, хто видає ворогові римського громадянина (таблиця IX, ст.5);

– **правосуддя**. В таблиці УШ, ст.23 йшлося про те, що викритий у неправдивому свідченні скидався з Тарпейської скелі;

– **службової діяльності**. В таблиці IX, ст.3 сказано, невже ти будеш вважати суворим постанову закону, що карає смертною карою суддю або посередника, які були призначені для судового розгляду справи і були викриті у тому, що прийняли грошову винагороду у цій справі?

Характерним для законів ХП таблиць є й те, що в них містились вказівки:

– **щодо окремого покарання неповнолітніх**: якщо дорослого за потрапу чи скошування вночі урожаю із обробленого плугом поля карали смертю, то

неповнолітнього, винного у такому злочині, за розсудом претора або ж піддавали побиттю, або ж присуджували відшкодувати шкоду у подвійному розмірі (таблиця УШ, ст.9);

– **щодо необхідної оборони:** якщо злодій крав уночі і був убитий на місці, то нехай його вбивство буде вважатись правомірним (таблиця УШ, ст.12); дозволялось вбивати злодія, який крав вдень, якщо той чинить збройний опір (таблиця УШ, ст.13);

– **в законах розрізнявся умисел та необережність в діянні:** закони ХП таблиць повелівали заковати в кайдани і після катування страчувати того, хто підпалював будівлі чи складені біля будинків скирти хліба, за умови, що винний вчинив це з наміром (**тобто з прямим умислом**). Коли ж пожежа виникала випадково, тобто з **необережності**, то закон передбачав, щоб винний відшкодував збитки, а у разі неможливості був підданий більш легкому покаранню (таблиця УШ, ст.10).

Зауважимо й те, що закони ХП таблиць не дозволяли повертати викрадені предмети, якщо вони були використані в господарстві. Так, в таблиці УІ, ст.7,8 читаємо: нехай власник не чіпає і не віднімає належні йому колоди чи жердини, використані другою людиною для будівництва чи садіння винограднику, але власник вправі подати позов у подвійному розмірі вартості матеріалів, проти того, хто звинувачувався у використанні їх. Інакше кажучи, конфіскація викраденого за даних умов заборонялась.

Говорячи про право Древнього Риму, слід згадати і про **Інституції Гая** (підручник римського права, його написав римський юрист Гай, що жив у II столітті н.е. – точні дати народження і смерті, як і повне ім'я, невідомі). Стосовно положень кримінального права в Інституціях Гая, можемо вказати, зокрема, на таке.

В Інституціях віднаходимо вказівки на:

– **принцип винної відповідальності** особи, що вчиняє злочин. Так, в ст.211 (книга Ш) говориться, що лише той вважається таким, що незаконно вбиває, з умислу або з вини кого вчинюється вбивство, і немає іншого закону, згідно якого можливо стягнути штраф за спричинені не протизаконними діями збитки; внаслідок чого не підлягає покаранню той, хто спричинив шкоду випадково, без вини і умислу;

– **осудність** особи, що вчиняє злочин: малолітній тільки тоді відповідає за злочин, коли він у віці, близькому до повноліття, внаслідок чого він **усвідомлює** свій злочин (книга Ш, ст.208);

– **співучасть** особи у вчиненні злочину: інколи підлягає відповідальності за крадіжку той, хто сам крадіжки не вчиняв, як, наприклад, той, за допомогою чи за порадою якого вчинена крадіжка (книга Ш, ст.202).

В Інституціях Гая також йдеться: і про **можливість викрадення належної злодієві речі:** в певних випадках вчинюється навіть крадіжка своєї речі, якщо, наприклад, боржник викрав річ, яку дав вірителю в заставу (книга Ш, ст.200); **і про**

можливість оцінити вартість викраденого: якщо хто незаконно вб'є чужого раба або чужу четвероногу домашню тварину, той зобов'язаний сплатити хазяїну найвищу ринкову вартість вбитого за цей рік (книга Ш, ст.210).

Загалом же, говорячи про кримінально-правові положення, викладені в законах ХП таблиць та Інституціях Гая, можемо констатувати наступне:

1) в Древньому Римі кримінально-правовою охороною забезпечувались, зокрема, честь та гідність особи, власність, здоров'я, правосуддя, службова діяльність, держава;

2) серед покарань можна назвати, зокрема, смертну кару, членушкодження, штрафи, застосовувався і принцип таліону; зауважимо, що неповнолітніх карали м'якше, ніж дорослих;

3) характерним для кримінально-правових положень було: наявність в них формулювання принципу винної відповідальності особи, розрізнення умислу та необережності; акцентування уваги на осудності особи, яка вчинила злочин; передбачення можливості відповідальності за злочин, вчинений у співучасті; право на необхідну оборону; встановлення позиції про можливість відповідальності за викрадення належної винному речі та щодо оцінки викраденого майна.

Щодо кримінально-правової охорони безпеки людини **у державі древніх франків**, ми може судити, виходячи, зокрема, із Салічної Правди, Саксонської Правди, Саксонського капітулярія.

Салічна Права написана на рубежі У–УІ століть і являє собою запис судових звичаїв салічних франків. Характерним для Салічної Правди є те, що вона поділена на розділи. Причому ці розділи можна назвати тематичними. Наприклад, є розділ ХХУП «Про різні крадіжки». В ньому міститься кілька параграфів, в яких описані різноманітні крадіжки та покарання за них. В той же час в документі міститься ще декілька розділів, у яких йдеться про різні посягання на власність (про крадіжку свиней; про крадіжку рогатих тварин; про крадіжку собак; про крадіжку рабів; про крадіжку або зломи, вчинені вільними; про крадіжку і зломи, вчинені рабами; про напади та грабежі; про конокрадіство та ін.). Аналогічне стосується не лише кримінально-правової охорони власності, а й інших об'єктів (життя, здоров'я, честі та гідності, правосуддя, волі, статевої свободи).

Особливістю Салічної Правди є й те, що фактично головним покаранням названі сплати певних грошових сум за різні діяння. Наприклад, якщо хто-небудь назве іншого потворою, присуджується до сплати 3 солідів (XXX. §1). Якщо хтось украде молочне порося і буде викритий, присуджується до сплати 3 солідів (П. §1). Якщо хтось скалічить руку або ногу іншому, позбавить його ока або носа, присуджується до сплати 100 солідів (XXIX. §1). Якщо хтось позбавить життя вільного франка або варвара, який живе за Салічним законом, і буде викритий, присуджується до сплати 200 солідів (XLI. §1). Зауважимо, що в документі названі й

інші покарання (наприклад, смертна кара, штраф, повернення вартості викраденого).

Салічна Правда вміщувала положення, що передбачали:

– відповідальність за **замах** на вбивство: якщо хтось намірється позбавити життя іншого, але промахнеться ударом і буде викритий, присуджується до сплати 63 солідів (ХУП. §1);

– за **підбурювання** до крадіжки: якщо хтось підкупить іншого для вчинення крадіжки і буде викритий, присуджується до сплати 63 солідів (ХХУШ. §1).

Відзначимо й те, що в Салічній Правді **не завжди дотримувалася принцип індивідуальної відповідальності**. Так, якщо хтось буде вбитий будь-якою домашньою четвероногою твариною і це буде доказано свідками, господар тварини повинен сплатити половину віри. Сама ж тварина віддається позивачу як відшкодування другої половини віри (ХХХУІ. §1). (Для порівняння: згідно §250 законів царя Хаммурапі: якщо віл спричинить людині смерть, то це не підстава для претензії). Інший приклад: якщо хтось, перебуваючи серед 5 чоловік, буде ким-небудь з них позбавлений життя, останні повинні або видати винного, або ж всі відповідати за смерть винного (XLШ. §1).

Саксонська Правда (802–803рр., складена за часів Карла Великого) була більш жорсткішим законом, ніж Салічна Правда. Наприклад, вбивство хазяїна каралось смертю (ст.25). Хто вчинив крадіжку вдень чи вночі речі, вартістю в три соліда, карається смертю(ст.35).

Саксонський капітулярій (виданий між 775 та 790 р.р., капітулярії – це постанови королів. Назва походила від слова capitula, тобто глава, розділ) головним чином був присвячений кримінально-правовій охороні церкви та віри. Так, наприклад, в ст.8 встановлювалась смертна кара за ухилення від хрещення. Характерною особливістю даного капітулярію є те, що священик міг сприяти незастосування смертної кари за вчинені злочини. Так, згідно ст.14, хто вчинив злочини, за які передбачалась смертна кара, не піддавався цьому виду покаранню, якщо добровільно з'явився до священика, сповідався, піддався епітафії і священик це засвідчив.

Отже, для кримінального права древньої держави франків найбільш вживаним покаранням спочатку було стягнення певних грошових сум за вчинені злочини, а пізніше – застосування смертної кари.

Закони середньовічної Англії також регулювали кримінально-правові відносини. Так, **Правда Етельберга** (близько 600 р.) **забороняла**, зокрема, вчинення **крадіжок** (ст.4: якщо вільна людина вкраде що-небудь у короля, нехай сплатить у 9-кратному розмірі), вчинення **вбивств** (ст. 21: якщо хто-небудь вб'є іншого, нехай сплатить вергельд в 100 шилінгів), вчинення **посягань на здоров'я людини** (ст. 36: хто проломить череп, нехай сплатить 10 шилінгів). В окремих випадках: **встановлювалась конфіскація** майна винного (ст. 9: якщо вільна людина вкрала у вільної людини, нехай заплатить втричі більше, а король нехай отримає штраф і все майно злодія) та **колективна відповідальність**

за вбивство (ст.23: якщо вбивця втече з країни, його родичі нехай сплатять половину людини (вергельда).

Правда Іне (близько 690 р.) також регулювала кримінально-правові відносини, в ряді питань жорсткіше реагуючи за вчинені злочини. В ній, зокрема, встановлювалось, що: за крадіжку, коли злодія ловили на місці злочину, його карали смертю або ж його життя викупали вергельдом (12); за часті крадіжки передбачались різні членушкодження (ст.37); каралось недонесення про факт вчинення крадіжки (7.1.); суб'єктом укривання крадіжки визнавалась особа, яка досягла 10 років. Характерною особливістю Правди Іне було й те, що особа, яка підлягала смерті за вчинений нею злочин, коли втікала до церкви, не могла бути позбавленою життя, але сплачувала передбачене законом (ст.5).

В інших документах середньовічної Англії знаходимо ще більш жорсткіші умови реагування за вчинені злочини. Наприклад, в **законах Етельстана** (927-937 р.р.) читаємо про те, що кожен злодій, якого спіймали на місці злочину, не міг уникнути страти, якщо йому виповнилося 12 років і він вкрав на суму понад 8 пенсів. В Судебнику міста Лондона йшлося про аналогічне, але сума викраденого визнавалась більшою – понад 12 пенсів.

В **законах Кнута** (датський король, який заволодів всією Англією і став її королем в 1017– 1035р.р.) вказано на пом'якшення реагування за вчинені злочини. Так, наприклад, в ст.2.1. читаємо: в малозначній справі не присуджувати

християнина до смерті, а призначати м'які покарання. Більше того, встановлювалось покарання для суддів за незаконні рішення (сплата 120 шилінгів, ст.15.1) та тих осіб, які відмовлялись виконувати законні постанови (сплата 30 шилінгів, ст.15.2).

Велика Хартія Вольностей проголосила про створення більшої безпеки людини. Це, зокрема, проявилось у відповідності покарання вчиненому діянню. Так, згідно до ст.20 вільна людина повинна підлягати різному штрафу за незначний проступок і за тяжкий проступок. Більше того, Хартія проголошувала про недоторканність основного майна громадянина при покаранні її за якийсь проступок.

Можливості для зміцнення безпеки людини ми віднаходимо і у **Першому Вестмінстерському статуті** короля Едуарда I (1272-1307 р.р.), якого називали «англійським Юстиніаном». Зокрема, в ст.IX передбачалась відповідальність службових осіб (шерифа, коронера, бейлифа) за неналежне виконання службових обов'язків. Покарання могло становити 3 роки ув'язнення.

Таким чином, кримінальне право середньовічної Англії загалом можна характеризували як таке, що жорстко реагувало за вчинені злочини до моменту об'єднання Англії в єдине королівство, пізніше, як таке, що вміщувало елементи забезпечення громадянам особистої безпеки та безпеки власності, обмежувало сваволю службових осіб.

Кримінально-правове регулювання відносин в **середньовічній Німеччині** простежимо на прикладах «Саксонського

зерцала» та Кримінально-судового укладення, названого іменем імператора Карла У – Кароліна.

«Сансонское зеркало» (склав між 1224 та 1230 р. Ейке фон Репкоф) жорстко реагувало на вчинені злочини. Так, наприклад, згідно статті 13 (книга П), злодія належало повісити. Якщо вкрав на суму менше 3 шилінгів – тілесні покарання та позбавлення прав (§1); таке ж реагування за обман в торгівлі (§2); осіб, які вночі вбивали, підпалювали, осіб, які грабували млин, церкву, осіб, які зраджували, карали колесуванням (§4); якщо приховує вкрадене, нагробоване – смертна кара (§6); чаклунів спалювали (§7); за згвалтування, подружню зраду – відрубували голову (§5); суддя, який не карає винного, піддавався покаранню, якого мав зазнати винний (§8). Стаття 16: хто зерно краде вночі, заслуговує повішення, вдень – відбубування голови.

Кароліна (затверджена Рейхстагом в 1532 р.), в якій з 219 статей присвячено кримінальному праву – 77, більш детально регулювала кримінально-правові відносини. Певною мірою Кароліну, в частині регулювання кримінально-правових відносин, можна визнати прообразом Кримінального кодексу.

З'ясовуючи зміст кримінально-правових положень Кароліни, зауважимо, що в документі (ст.105) було заявлено, що в ньому не можуть бути згадані та описані всі непередбачені випадки судових рішень та покарань. І коли будуть вчинені не згадані в документі злочини, щоб прийняти відповідне рішення, суддям належало

звертатись до відповідних судів, влади, вищих шкіл, законознавців.

Кароліна передбачала смертну кару, як і попередні документи. Смертю, зокрема, карались: чаклунство (ст.109); фальшивомонетництво (ст.111); кваліфікована підробка вагів та предметів торгівля (ст.113); зрада (причому будь-кому: дружині, чоловіку, країні, місту, власному пану, близьким родичам (ст.124); підпали (ст.125); розбій (ст.126); вчинення бунту (ст.127); вбивство (ядом, зіллям; жінками своїх дітей; лікарем своїми ліками; умисні та необережні вбивства (ст. 130, 131, 134, 137); переривання вагітності (ст.133); умисне вбивство в співучасті (ст.148). Причому, застосовувались різні види смертної кари, наприклад, спалювання, відрубання голови, колесування, втоплювання .

Застосовувались й інші види покарань. Так, наприклад, неправдиві свідчення (ст.68), письмові наклепницькі листи (ст.110) карались тим покаранням, яким міг бути підданий той, щодо кого були вчинені такі діяння. Звідництво та надання будинків для розпусти карались вигнанням з країни, виставленням біля ганебного стовпа, відрізання вух, шмаганням різками та іншими видами покарань (ст.123).

Різні види крадіжок (ст.157, 158, 159,162, 164, 171, 172, 173) карались: сплатою потерпілому вартості викраденого; вигнанням з країни; виставленням біля ганебного стовпа; шмаганням різками; членушкодженням (виколюванням очей, відрубанням рук, іншим членушкодженням), смертною карою. Зазначимо, що особи у віці до 14 років за крадіжку

смертною караю не карались, а до них могли бути застосовані тілесні покарання.

Кароліна містить кілька статей про необхідну оборону. Так, в ст.139 зазначено, якщо хто-небудь, здійснюючи необхідну правомірну оборону для захисту свого тіла і життя, позбавить життя того, хто змусив його до цієї оборони, то він не буде в цьому ні перед ким винен. Під правомірною необхідною обороною розумілось наступне. Якщо на когось нападуть чи накинуться зі смертельною зброєю чи знаряддям чи нанесуть його удар і він не може шляхом втечі ухилитися від небезпеки для свого життя, тіла, честі і доброї слави, то він може безкарно захищати своє тіло та життя шляхом правомірної оборони. І якщо він при цьому позбавить життя нападника, вважатиметься невинним. Не зобов'язаний він також вичікувати з обороною до нанесення удару (ст.140).

Особа, яка здійснила необхідну оборону, повинна її доказати, в противному разі визнається винною (ст.141).

Поза статтями про необхідну оборону, в ст.150 ми зустрічаємо твердження про необхідну оборону. Так, в цій статті читаємо: не карають того, хто вб'є когось для врятування життя, тіла або майна іншої особи; не карають і того, хто вб'є когось вночі, коли виявить його в своєму житлі при небезпечних обставинах.

Тут же знаходимо і положення про затримання особи, яка вчинила злочин і яку позбавляють життя через її опір: не карається особа, яка, виконуючи службові обов'язки, затримує когось за дорученням, а затримуваний чинить небезпечний та

злісний опір, внаслідок чого і позбавлений життя.

В ст.150 зазначалось і про те, що коли вбивають божевільні, вони не підлягають покаранню. Взагалі ж щодо осіб, які вчиняють заборонені діяння і не є осудними з різних причин (малолітство, хвороба), існувало правило – просити поради у знавців, як поступити в даному випадку (ст.179).

В ст.150 знаходимо вказівку й на те, що не визнавались караними дії чоловіка, який позбавив життя того, хто мав статеві зносини з його дружиною чи дочкою.

В ст.146 перераховувались випадки, зміст яких зводиться до того, що невинне спричинення смерті не карається.

Кароліна містила ст.177, у якій йшлося про покарання співучасті у вчиненні злочину; ст.178 у якій говорилось про покарання за замах на злочин. Причому карати повинні залежно від обставин.

Як важливе слід відзначити й те, що в ст.176 передбачались заходи реагування (в тому числі і поміщення до в'язниці) щодо осіб, які, будучи засуджені за вчинені в минулому злочини, будуть словесно чи письмово погрожувати насильством іншій людині.

І, на кінець, зауважимо, що Кароліна (ст.179) забороняла застосовувати звичаї, які йшли на шкоду правосуддю (призначати смертну кару у випадках, не передбачених законом та конфіскацію майна потерпілого).

Підводячи короткий підсумок щодо кримінального законодавства середньовічної Німеччини, вкажемо на таке:

1) і «Саксонское зеркало», і Кароліна вміщували досить-таки жорсткі покарання за злочини. Тим не менше, щодо Кароліни ми можемо стверджувати, що це був в більшій чи меншій мірі систематизований кримінально-правовий акт. Він все ж таки певним чином класифікував злочини за ступенем тяжкості, що знаходило відображення у різних видах і розмірах кримінально-правових реакцій;

2) характерними особливостями Кароліни було: проголошення аналогії закону; встановлення кримінальної відповідальності за замах на злочин та за злочини, вчинені в співучасті; окреслення правомірної необхідної оборони та затримання особи, яка вчиняє опір; проголошення принципу винної відповідальності; вживання заходів безпеки щодо осіб, які становлять небезпеку; певне окреслення ознак суб'єкта злочину; заборона застосування звичаїв, які шкодили правосуддю.

Документи інших країн також містять заборони посягати на життя, здоров'я, власність тощо. Певною мірою формулювання цих заборон, санкції за їх вчинення, схожі. Саме тому акцентуємо увагу лише на особливостях, притаманних окремим документам. Так, в **Семи патрідах мудрого короля дона Альфонса**, складені в 1256-1265 р.р., (середньовічна Іспанія) говориться про те, хто не може бути суб'єктом злочину. Наприклад: божевільна людина; особи молодше 10 з половиною років, коли вчиняють крадіжку, вбивство, говорять неправду та чинять ще щось злочинне; рицарі, коли втратять майно на війні. В **Статутах комуни Падуї** – (XIII століття,

середньовічна Італія) читаємо: якщо хтось вб'є кого-небудь в Падуї чи Падуанському дистрикті, той карається вищим покаранням, якщо протягом місяця після смерті потерпілого не отримає прощення від спадкоємців. **Закон Судний людям** (прийнятий після 865 р., середньовічна Болгарія) забороняє видачу осіб, які вчинили злочин і переховуються в приміщенні церкви. В **Законнику Леки Дукагїні** (середньовічна Албанія, XV століття) дається визначення поняття покарання – кара, яку накладає законна влада на особу, що вчинила проступок; розмежовуються поняття «підмовник», «виконавець крадіжки», «співучасники крадіжки», приховування крадіжки». В **«Кутюмах Бовезі»**, написаних Ф.Бомануаром в 1283р. (середньовічна Франція), в главі 30 говориться про необхідність градації злочинів та покарань за них. У **«Вказівнику по законам»** (1652р., середньовічна Румунія) читаємо про такий вид покарання, як безкоштовна праця на потерпілого: якщо в період перекопування винограднику найманий працівник вкраде мотику (сапу) чи заступ і після цього перекопування факт крадіжки виявиться, то найманий працівник відпрацює безкоштовно стільки днів, скільки пройшло з моменту крадіжки (ст. 27). В ст.38 говориться про різні види покарань за вчинення повторної крадіжки: за вчинену першу крадіжку злодія б'ють і він повертає викрадене; за другу – б'ють і він повертає в подвійному розмірі; за третю крадіжку – виколують очі. **Законник благовірного царя Стефана** 1349 р. (середньовічна Сербія) передбачав, що відповідальність за

злочини несуть: брат за брата і батько за сина, родич за родича, якщо вони живуть не відокремлено (ст.51). В Законнику знаходимо і вказівку на необхідну оборону: де виявиться вбивство, той, хто почав бійку, буде винний, якщо буде вбитий (ст.86). Про необхідну оборону читаємо і у **Законі Винодольському** 1288р. (середньовічна Хорватія). В ст. LXXXI говориться: якщо застану розбійника в моєму власному маєтку чи будинку або на власній землі вночі, який причиняє мені шкоду, і я буду не в змозі зловити його живого, або ж не знаю його і не маю засобів скаржитися на нього, і якщо вб'ю його, то за не підлягатиму ніякому засудженню і ніхто не вправі повставати проти мене чи погрожувати мені судом.

Важливе місце в історії розвитку кримінально-правового регулювання відносин у суспільстві посідає **Кримінальний кодекс Франції 1810 року**. Це був нормативно-правий акт, який значно відрізнявся від інших документів минулого. Насамперед тим, що він, в принципі, містив лише кримінально-правові норми. Далі. Він мав зовсім іншу, нову структуру. І в цьому контексті ми можемо говорити, що саме в ньому було фактично виділено Загальну та Особливу частини Кримінального кодексу. Складався він із Вступних постанов та чотирьох книг.

У Вступних постановах було проведено **градацію злочинних діянь** на три види: порушення, проступки, злочини та визначено як вони караються: відповідно поліцейським покараннями, виправними

покараннями та болісними покараннями або покараннями такими, що ганьблять

В Книзі першій «Про покарання кримінальні та виправні» викладається, зокрема, як карались злочинні діяння:

порушення карались: тюремним ув'язненням від 1 до 5 днів; грошовим штрафом; конфіскацією певних предметів, на які накладено арешт);

проступки карались виправними покараннями: тюремне ув'язнення у виправному закладі на строк не менше 6 днів і не більше 5 років, за виключенням випадків рецидиву; тимчасовим позбавленням деяких прав – політичних, цивільних чи сімейних; штраф);

злочини карались покараннями кримінальними, яких було два види: 1) покарання болісні і покарання, що ганьблять; 2) покарання, що тільки ганьблять. До першого виду відносили: смерть; довічні каторжні роботи; депортація; каторжні роботи на строк (не менше 5 років і не більше 20 років); арештний дім. Покараннями, що ганьблять, визнавались: виставлення у ганебного стовпа в ошийнику (це покарання було відмінено законом 1832 року); вигнання; цивільна деградація (позбавлення публічних посад, заборона займати їх, а також позбавлення права: бути присяжним засідателем, експертом, давати показання під присягою як свідок, бути опікуном, піклувальником (за виключенням своїх дітей і лише за згодою сім'ї), носити зброю, служити у військах).

В Книзі другій «Про осіб, які підлягають покаранню, звільнених від відповідальності або відповідальних за

злочини чи проступки» йдеться фактично про співучасників.

Книга третя «Про злочини, проступки та їх покарання» містить перелік злочинів і проступків та покарання за них. Насамперед підкреслимо, що Книга третя поділена на розділи, глави і відділення. В Розділі першому викладено злочини і проступки проти публічних інтересів (наприклад, змови, заколоти проти держави, недонесення про такі діяння; підкуп публічних посадових осіб; образа та насильство представників влади). Карали за такі діяння суворо. Так, наприклад, за посягання чи змову, метою яких є розпалювання громадської війни шляхом озброєння або спонукання громадян озброюватись один проти одного, каралось смертю з конфіскацією майна (ст. 91).

В Розділі другому передбачалась відповідальність за злочини і проступки проти приватних осіб. Наприклад, злочини проти особи; незаконне позбавлення волі; злочини проти власності; банкрутство і шахрайство. Умисне вбивство каралось смертною карою (ст. 295-304); незаконне позбавлення особи волі чи незаконний арешт особи карались каторжними роботами на певний строк. Якщо ж потерпілого утримували понад місяць, винний карався довічними каторжними роботами. Коли ж арешт було здійснено, скажімо, з використанням підробленого наказу публічної влади або якщо потерпілому погрожували смертю, або коли він піддавався тортурам, - винний карався смертю; окремі види крадіжок (наприклад, вчинена вночі, двома

або більше особами, зі зброєю, шляхом злочину – ст. 381) карались смертю.

Четверта книга присвячена поліцейським порушенням та покаранням.

Важливим моментом цього документу слід визнати те, що в ст.4 Кодексу зазначалось, що жодне порушення, проступок, злочин не може каратись покаранням, яке не було встановлено законом до їх вчинення.

Отже, Кримінальний кодекс Франції 1810 року можна визнати кодифікованим нормативним актом, в якому здійснено його поділ на Загальну та Особливу частини, і який визначав та класифікував злочинні діяння, та встановлював чіткий перелік покарань за їх вчинення.

Про звичаї та нормативно-правові встановлення **щодо кримінального права на території України** можемо сказати, зокрема, таке. Не вважалось злочином, коли при похованні скіфського царя, поряд з ним ховали, попередньо задушених, його наложницю, кухаря, конюха, слугу, візника. Через рік після поховання царя, задушували ще 50 його слуг. Про ставлення слов'ян до подальшої волі полонених візантійський імператор Маврикій (582-602 рр.) писав наступне. Тих, хто знаходиться у них в полоні, вони не тримають у рабстві необмежений час, як інші племена. Через певний час вони пропонують полоненим вибір – за викуп повернутись додому (чи в інше місце) або ж залишитись серед них на становищі вільних і друзів.

Щодо регулювання кримінально-правових відносин в документах. Перш за все згадаємо Договір київського князя Ігора

з візантійським імператором (945 р.). Констатуємо, що кримінально-правові встановлення стосувались: меж чинності цих положень, права на затримання особи, що вчинила злочин, відшкодування за вчинений злочин, давності притягнення до відповідальності. В договорі читаємо наступне. «Коли ж трапиться який-небудь злочин від греків, що перебувають під владою царства нашого, то князі руські не мають влади страчувати їх, але за велінням царства нашого дістане він покарання, за те, що вчинив. Якщо християнин уб'є русина або русин християнина, то той, хто вчинив убивство, буде затриманий родичами убитого і нехай вони уб'ють його. Коли ж той, хто вчинив убивство, втече, а він буде заможним, той хай візьмуть маєток його родичі вбитого; якщо ж той, хто вчинив убивство, бідний і втече, то його треба шукати, поки не виявлять; коли ж він буде виявлений, хай буде вбитий...».

В короткій Руській Правді регулюються кримінально-правові відносини щодо захисту, зокрема, життя, тілесної недоторканності, честі дружинної знаті та челяді. Збережена кровна помста.

Просторова (розширена) редакція **«Руської Правди»** відкривалась нормами кримінального права. Однак норми кримінального права поміщені не лише на початку, а і протягом всього документа. В них встановлювалась, зокрема, відповідальність за вбивство, образу дією, крадіжки, інші злочини проти власності, членушкодження, нанесення ран.

Характерним для Руської Правди є те, що в ст.2 відмінялась кровна помста і

замінювалась сплатою певних грошових сум. Наприклад, за вбивство особи, наближеної князя, платили 80 гривень, міщанина – 40 гривень (ст.1). Причому смертна кара не застосовувалась і за інші злочинні діяння.

Якщо ж у випадках виявлення факту вбивства, винного не встановлювали, обов'язок платити покладался на общину, на території проживання якої знаходили труп (ст.3). Община не сплачувала грошових сум, коли знаходили одні людські кістки або труп людини, якої ніхто не знає (ст.19). В цьому контексті можна говорити про давність відповідальності за вбивство.

В документі передбачалась окрема відповідальність за вбивство в громадському місці (ст.6), вбивство при розбої (ст.7). В останньому випадку винний не мав права розраховувати на допомогу общини у сплаті віри. Більше того, винний піддавався вигнанню, пізніше – ув'язненню, майно його конфісковувалось, а дружина і діти ставали холопами.

Відзначимо й те, що коли у відповідь на образу дією особа відповідала мечем (тобто наносила удар), це не вважалось злочином.

В ст.40 ми знаходимо вказівку на необхідну оборону. Тут говориться, що нічного злодія може бути вбито на місці злочину, як собаку. Вбивство зв'язаного злодія каралось у звичайному порядку. Якщо ж винний не міг сплатити визначену суму грошей, його продавали в холопство.

Литовський статут 1588р. регулював низку відносин, в т.ч. і кримінально-правових. Перш за все зазначимо, що цей

закон поширювався як на підданих осіб, так і приїжджчих. Статут передбачав відповідальність за діяння, пов'язані з персоною государевою (розділ 1), за насильство, побої, головщини (розділ 11, 12), за злочини проти власності. Покарання передбачалось різних видів. Так, наприклад, смертною карою з конфіскацією маєтку закон реагував за діяння, пов'язані з замахом на здоров'я государя чи заколот (розділ 1, арт.3); діяння, пов'язані, наприклад, з побиттям потерпілого у палаці, в замку чи у дворі государевім, карались короткостроковим ув'язненням та штрафом (розділ 1, арт.9). Характерним для Статуту була вказівка про те, що ніхто ні за чий поступок не може відповідати (розділ 1, артикулі 18). Проте в цьому ж розділі в артикулі 3 зазначено таке. Сини, які не досягли повноліття або не знали про батьківську зраду, хоч були вже дорослими, каратися на горло і позбавлятися честі не будуть, але вони втрачають права на всі маєтки батька, вотчинні чи вислужені, а також якимось іншими шляхами набуті. Як бачимо, невинні особи піддавались кримінально-правовому реагуванню. Ще можна зрозуміти позбавлення права цих осіб на маєтки вислужені, батьком, але ж не надуті інакше.

Говорячи про козацьке право **Запорозької Січі** про злочини та покарання, зауважимо таке. Запорізькі козаки керувалися не писаними законом, а «стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом». Найбільшим злочином вважалося вбивство козаком товариша, побої, завдані козаком козаку, крадіжка

чогось козаком у товариша й переховування ним крадених речей. Карали козаки й інші діяння – зухвалість щодо начальства, дезертирство, гайдамацтво, пияцтво під час походу на неприятеля. Покарання були суворими. Наприклад, закопування злочинця живим у землю (убивцю клали в труну разом з убитим), забивання киями біля ганебного стовпа. Підкреслимо, що коли винному заміняли смертну кару покаранням киями, у нього відбирали худобу і все рухоме майно. Причому третину худоби віддавали на військо, третину – паланковому старшині а третину худоби і все рухоме майно – дружині й дітям винного (порівняємо з Литовським статутом).

Права, за якими судиться малоросійський народ (1743р.) (офіційно не затверджені, але були чинними) також регулювали різні сфери відносин. Джерелами, які були використані при створенні Прав, за якими судиться малоросійський народ, були, зокрема, Литовський статут, Саксонське Зерцало. Щодо регулювання кримінально-правових відносин. Передбачалась відповідальність за ґвалт та насильства, напад, вбивство, побої, каліцтва, рани, розбої, крадіжки, викрадення і продаж людини. Покарання передбачались суворі, але враховували тяжкість вчиненого діяння. Наприклад, за вбивство винного карали смертю, як і його помічників. Якщо ж винний потерпілого не вбив, а лише поранив з умислом вбити, його карали смертю, а помічників його карали тюремним ув'язненням та штрафом (п.2, п. 3 артикула 1).

Соборний уклад 1649 р. (перший друкований пам'ятник російського права – до цього закони оголошувались на площах та в храмах. Окремі статті Соборного складу, поряд з іншими законами, застосовувались і в XIX столітті) – нормативно-правовий документи, який містив норми різних галузей права.

Питанням кримінального права присвячено ряд глав. Глава I – злочини проти релігії та церкви (богохульство – виступ проти віроучення християнської церкви і її благочиння: – каралось кваліфікованою смертною карою – спалюванням; порушення церковної служби непристойними словами, вчинення в церкві різних безчинств, образа церковного служителя, заподіяння їм ран, побоїв: карались, зокрема, штрафом, короткостроковим тюремним ув'язненням, побиттям батоном. Причому переривання процесу божественної літургії каралось також кваліфікованими видами страти – спалюванням, четвертуванням, колесуванням); глава II – державні і політичні злочини (різні посягання на царську особу, зради, змови, недонесення про них тощо) також карались надто суворо. Навіть виявлення умислу на вчинення злочину проти життя або здоров'я государя, недонесення про підготовлювані злочини карались смертною карою; глава III – злочини, вчинювані на царському дворі (вбивство, нанесення ран, образа словом і дією тощо). За їх вчинення жорстко реагували. Скажімо, навіть за оголення зброї в присутності царя відрубували руку; глава IV – злочини проти порядку управління (виготовлення підроб-

лених грамот, печаток, їх використання тощо). Характерним для цих злочинів було те, що відповідальності підлягали лише особи, які вчиняли такі діяння з прямим умислом. Той, хто, наприклад, не знав, що використовує підроблену грамоту не підлягав відповідальності; глава V фактично розширяла злочину проти порядку управління; вводила поняття фальшивомонетництва. За вчинення останнього реагували так – заливали горло оловом і відрубували руки; в VI главі регламентувався порядок виїзду за кордон. Зокрема, за виїзд без грамоти допускалось застосування смертної кари; в главі VII поряд з іншими нормами, що регламентували порядок організації збройних сил, встановлювалась і кримінальна відповідальність (за перехід на бік ворога, дезертирство, залишення поля бою, насильство над мирним населенням, різні обмани при поставках, вбивство та зґвалтування, неправдиве обвинувачування військовослужбовця у вчиненні злочину та ін.). Покарання було передбачено різне. Скажімо, залишення дворянином поля бою каралось побиттям батоном та конфіскацією половини майна (пізніше, в інших законах, реагування за такі діяння передбачало смертну кару), перехід на бік ворога у військовий час – смертною карою; глава VIII присвячена переважно злочинам проти особи (вбивство, в т.ч. близьких родичів, грубість щодо них, насильство над батьками, відмова їх утримувати, заволодіння їх майном тощо). Кримінально-правове реагування було суворим. Наприклад, коли жінка вбивала свого чоловіка, її закопували в

землю по плечі, не давали ні їжі, ні води і через кілька днів вона, страждаючи, помирала. Причому, на ніч таку засуджену охороняли – щоб собаки не з'їли голову та щоб засуджену не годували, не давали пити. Зауважимо також, що смертну кару вагітним жінкам відстрочували до пологів, але через 6 тижнів після них – страчували; в главі XXУ встановлювалась відповідальність за незаконне виробництво і торгівлю спиртними напоями. Такі діяння карались, зокрема, штрафом, побиттям батоном, короткостроковим тюремним ув'язненням, засланням, конфіскацією майна. Крім названих глав, кримінально-правові положення містились і в інших главах, поряд з нормами, що регламентували іншу сферу відносин. Так, наприклад, в главі XXI розглядались питання покарань та їх призначення.

Артикул військовий 1715 р. (був чинним для військ у військовий час до 1812 р. до видання Польового кримінального укладу 1812р., а в мирний час – до 1839 р., тобто до видання Військово-кримінального статуту) діяв паралельно з Соборним укладом 1649 р. Його 1 та 2 глави вміщували злочини проти віри; 3, 15–17 глави – державні злочини (хоча глави 15–17 вміщували й інші злочини); 4–14 глави – злочини проти порядку несення військової служби; 18 глава – злочини, які можна назвати проти честі та гідності; 19 глава – злочини проти життя; 20 – статеві злочини; 21– переважно майнові злочини; 22–24 – переважно злочини проти порядку управління та правосуддя.

Характеризуючи Артикул військовий, слід відзначити, що в ньому йшлося про відповідальність: за підмовництво, рівно як і за виконавство злочину; за «голий умисел»; розмежовувались умисна та необережна вина; покарання передбачались різні – наприклад, смертна кара, конфіскація зброї, вираховування із заробітної плати, публічне вибачення, позбавлення честі, маєтку (для офіцерів), для солдат – шпіцрутени; побиття батоном, членушкодження, висилання на вічну каторгу на галери. Артикул військовий не лише говорить про необхідну оборону, а і показує її межі: захист повинен відповідати характеру і небезпеці нападу; необхідна оборона повинна здійснюватись під час нападу (напад розпочався або ж існує реальна загроза такого нападу. Особа, яка перевищила межі необхідної оборони і позбавила того, хто нападає життя, не каралась смертною карою. До такої особи, за розсудом суду, могло бути застосовано тюремне ув'язнення або штраф, або тілесні покарання. Артикул військовий говорить і про крайню необхідність, яка обставину, що виключає кримінальну відповідальність.

В цілому ж Артикул військовий – це перший кримінальний кодекс Росії. Однак, все ж таки він був військово-кримінальним законом, межі чинності якого були обмежені.

Уклад про покарання кримінальні та виправні 1845 р. був створений з урахуванням власного досвіду та досвіду країн Західної Європи (були вивчені низка проектів кримінальних кодексів та чинних кримінальних кодексів, наприклад, КК

Франції 1810 р., КК Швеції 1734 р.). В цьому документі вперше (на території держави) було виділено Загальну частину (перший розділ) та Особливу частину (розділи П–ХП). У Загальній частині визначено межі чинності кримінального закону; поняття злочину і проступку; форми вини; стадії злочину; види співучасті; обставини, що усувають кримінальну відповідальність, пом'якшують чи обтяжують її; вперше встановлено вік, з якого настає кримінальна відповідальність; види покарань. Найбільш тяжкими покараннями названі: позбавлення всіх прав стану і смертна кара; позбавлення всіх прав стану і заслання на каторгу; позбавлення всіх прав стану і заслання на поселення до Сибіру; позбавлення всіх прав стану і заслання на поселення на Кавказ. Збережено було частину тілесних покарань, які застосовувались до певної категорії осіб.

В Особливій частині вміщені: злочини проти віри (розділ П), державні злочини (розділ Ш), злочини і проступки проти порядку управління (розділ ІУ), службові злочини (розділ У), злочини і проступки проти постанов про повинності державні та земські (розділ УІ), злочини і проступки проти майна і доходів казни (розділ УП), злочини і проступки проти громадського благоустрою та благочиння (розділ УШ), злочини і проступки проти законів про стан (розділ ІХ), злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб (розділ Х), злочини проти сімейних прав (розділ ХІ), злочини і проступки проти власності приватних осіб (розділ ХП).

В 1864 році було прийнято і затверджено **Статут про покарання, які призначались мировими суддями** (за змістом його можна, певною мірою, порівнювати з четвертою книгою Кримінального кодексу Франції 1810 року). Статут встановлював відповідальність за проступки. Такими визнавались: поступки проти порядку управління (наприклад, непокоря поліцейським); проступки проти благочинності, порядку та спокою (наприклад, поширення неправдивих відомостей); проступки проти громадського благоустрою (наприклад, засмічення рік, каналів, джерел, колодязів) та ін.

Покарання могли бути призначені наступні: 1) догани, зауваження, повчання; 2) грошові стягнення не більше як 300 крб.; 3) арешт на строк не більше 3 місяців; 4) тюремне ув'язнення на строк не більше 1 року.

В цілому ж, характеризуючи викладене вище законодавство, що діяло на території України, вкажемо, зокрема, на наступне. Протягом всього періоду відбувався процес вдосконалення регулювання кримінально-правових відносин. На ці процеси чинили вплив кримінально-правові акти інших держав.

Кримінально-правові відносини на території України після лютневої 1917 р. революції регулювались, виходячи з положень Закону Української Центральної Ради **«Про порядок видання законів» (8 грудня 1917 р.)**: всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., оскільки вони не змінені і не скасовані

Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, як закони і постанови Української Народної Республіки (ст.1, розділ П). Так, наприклад, окремі питання кримінального права регулювали положення, що містились в: **Ш Універсалі Центральної Ради (7. XI. 1917р.)**, яким скасована була смертна кара та оголошена амністія за політичні виступи; Законі **«Про випуск державних кредитових білетів УНР»** (6 січня 1918р.), яким зазначалось, що за фальшування українських кредитових білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою (ст.10); **ІУ Універсалі Центральної Ради (9. I. 1918р.)**, в якому, зокрема, зазначалось, що кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу, – карати яко за державну зраду; **Конституції УНР (29.IV.1918р.)**, низка статей якої містила кримінально-правові встановлення. Так, наприклад, говорилося, що ніхто на території УНР не може бути обмежений в правах..., оскільки він не переступає постанов карного права (ст.17); що ніхто не може бути покарний смертю, ані відданий будь-яким карам по тілу, або іншим актам, які принижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі (ст.14); **Законі про тимчасовий державний устрій України (квітень 1918р.)**, в якому зазначалось, що «ніхто не може бути судимий і покаран, крім як в випадках законом визначених» (ст.16);

Декларації Української Директорії (1918р.), де говорилося, що «всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощад-

но, не зупиняючись перед карами військового часу».

В радянський період на території України чинними були Кримінальні кодекси 1922 р., 1927 р., 1960 р.

23 серпня 1922 року постановою ЦВК було прийнято **Кримінальний кодекс УСРР** (введено в дію з 15.09.1922р.). Кодекс мав дві частини: Загальну та Особливу. Загальна частина містила глави: 1 – Межі чинності Кримінального кодексу; 2 – Загальні засади призначення покарання; 3 – Визначення міри покарання; 4 – Роди і види покарань та інших заходів соціального захисту; 5 – Порядок відбування покарання.

Окремі характерні риси Кодексу наступні:

– в ст.6 давалось визначення поняття «злочин». Причому, це визначення не включало ознаку протиправності (зокрема, на відміну від Укладу 1845 р.). Допускалась аналогія закону. В ст.10 говорилося, що у разі відсутності в КК прямих вказівок на окремі види злочинів, покарання та види соціального захисту застосовуються згідно статей КК, що передбачають найбільш схожі по важливості і роду злочини (аналогія закону застосовувалась і в Росії. Так, Міністр юстиції Росії Д.І. Курський, виступаючи на третій сесії ВЦВК дев'ятого скликання (1922 р.), говорив, що жоден кримінальний кодекс не здатен охопити всього різноманіття кримінальних діянь, які фактично є в житті, і якщо ми хочемо дійсно створити кодекс, який буде боротися з небезпечними для радянського ладу явищами, то ми повинні мати статті, які дають можливість судді

діяти і по аналогії, керуватися соціалістичною правосвідомістю, щоб знайти вихід із ситуації що склалася); зазначалось, що чинність КК поширюється на діяння, не розглянуті судом до моменту введення КК в дію; визначались форми і види вини; називались стадії злочину; розрізнялись види співучасників; акцентувалась увага на необхідній обороні, крайній необхідності; говорилось про не відповідальність неосудних, не застосування покарання до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у віці до 14 р.; йшлося про давність притягнення до відповідальності та про неможливість призначення судом покарання нижче визначеного санкцією статті за злочини, що посягають на встановлені владою основи нового правопорядку або визнаними нею особливо небезпечними;

– покарання, які передбачались Кодексом: а) вигнання за межі УСРР на строк чи назавжди; б) позбавлення волі з суворою ізоляцією чи без такої; в) примусові роботи без утримання під вартою; г) умовне засудження; д) конфіскація майна – повна чи часткова; є) штраф; ж) враження в правах; з) звільнення з посади; і) громадська догана; к) покладення обов'язку усунути заподіяні збитки. Допускався і розстріл (цей вид покарання застосовувався до осіб, які досягли на момент вчинення злочину 18 років).

Особлива частина Кримінального кодексу складалась із наступних глав: 1 – Державні злочини (поділялись на контрреволюційні та проти порядку управління); 2 – Службові злочини; 3 – Порушення правил про відокремлення церкви від

держави; 4 – Господарські злочини; 5 – Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи (вбивства. Характерно, що вбивство, вчинене на прохання потерпілого зі співчуття, не каралось. Однак 3.01.1923р. це положення було виключене); тілесні ушкодження і насильство над особою; залишення в небезпеці; злочини в сфері статевих відносин; інші посягання на особу та її гідність); 6 – Майнові злочини; 7. – Військові злочини; 8 – Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку і громадський порядок.

8 червня 1927 р. було прийнято **новий КК УСРР**, який введено в дію з 1 липня цього ж року. Щодо змісту нового Кодексу відзначимо, зокрема, таке. Його Загальна частина узгоджувалась з «**Основними началами кримінального законодавства СРСР і союзних республік**» (прийняті постановою ЦВК СРСР 31 жовтня 1924 р.). Проте, порівнюючи новий Кодекс, з КК 1922 р., зауважимо, що зміни у його сутності незначні. Наприклад, новий Кодекс говорив про судимість; злочини поділяв на дві категорії: 1) направлені проти основ радянського устрою; 2) всі інші. Однак аналогію закону не усунув (відмовились від аналогії закону лише в 1958 р.). Проте ввів новий термін «заходи соціального захисту, що застосовувались у випадку вчинення суспільно небезпечних діянь» замість терміну «роди і види покарань та інших заходів соціального захисту». Ці заходи соціального захисту заходи соціального захисту поділялись на:

1) заходи судово-виправного характеру (не застосовувались до малоліт-

ніх): а) оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УСРР і тим самим громадянства СРСР і вигнанням за межі СРСР назавжди; б) позбавлення волі з суворою ізоляцією; в) позбавлення волі без суворої ізоляції; г) примусові роботи без позбавлення волі; д) враження в правах; е) вигнання за межі СРСР на строк; ж) вигнання на строк за межі УСРР або за межі окремої місцевості з поселенням в тих чи інших місцевостях чи без такого, із заборонаю проживання в тих чи інших місцевостях чи без такої заборони; з) звільнення з посади із заборонаю займати ту чи іншу посаду або без такої заборони; і) заборона займатися тою чи іншою діяльністю або промислом; к) громадський осуд; л) конфіскація майна повністю чи частково; м) штраф; н) попередження). За найбільш тяжкі види злочинів, що загрожують основам радянської влади і радянського устрою, допускався розстріл);

2) заходи медичного характеру:

а) примусове лікування; б) поміщення в медико-ізоляційний заклад;

3) заходи медико-педагогічного характеру: а) встановлення опіки; б) віддання неповнолітніх під піклування батьків, родичів, інших осіб, а також закладам та організаціям; в) поміщення в спеціальні заклади.

Характерним для нового КК було й те, що до ст.38 (в ній встановлювалась конфіскація майна) було зроблено Додаток «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовими вироками». Особливо частина КК зазнала окремих структурних змін.

Відзначимо й те, що в КК передбачалась відповідальність (вигнання на строк за межі УСРР або за межі окремої місцевості з поселенням в тих чи інших місцевостях чи без такого, із заборонаю проживання в тих чи інших місцевостях чи без такої заборони) тих осіб, щодо яких вина в кримінальній справі не була доказаною, якщо суд визнає, що по роду своєї минулої злочинної діяльності або у зв'язку зі злочинним середовищем, залишення цих осіб в даній місцевості є суспільно небезпечним. В 1935 р. була передбачена відповідальність 12 – річних осіб за окремі (найбільш тяжкі) злочини.

28 грудня 1960 року прийнято **новий КК УРСР** (набрав чинності з 1 квітня 1961 р.). Коротко характеризуючи його зміст, вкажемо на таке.

В Загальній частині нового КК (складалась з 5 глав) зазначалось, зокрема: про відміну аналогії закону – особа відповідала лише за вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене КК (ст.3); про те, що злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв під час вчинення злочину і що закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, а закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, зворотної сили не має (ст.6); про коло злочинів, за вчинення яких несуть відповідальність особи у віці від 14 до 16 років (ст.10); про три обставини, що виключали злочинність діяння: необхідну оборону, затримання злочинця та крайню необхідність (ст.15, 16); про можливість добровільної відмови від доведення злочину до кінця

(ст.18); про поняття співучасті, види співучасників (ст.19); про основні та додаткові покарання (позбавлення волі; заслання; вислання; виправні роботи без позбавлення волі; позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф; громадська догана; направлення військовослужбовців строкової служби в дисциплінарний батальйон; конфіскація майна; позбавлення військового або спеціального звання; позбавлення батьківських прав (ст.23).

Новий КК допуслав можливість відповідальності осіб вдруге за один і той самий злочин: якщо особи за вчинені злочини зазнали покарання за кордоном, суд може відповідно пом'якшити призначене їм покарання або повністю звільнити від відбування покарання (ст.5). Як виняткова міра покарання передбачалась і смертна кара в альтернативі з іншими видами покарань (ст.24), наприклад, за вчинення зради батьківщині (ст.56), шпигунство (ст.57), умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст.93).

Особлива частина нового КК складалась з 11 глав. До її специфічних рис можна віднести, зокрема, наступні. Скажімо, до кримінальної відповідальності можна було притягнути особу, яка вчинила дрібну спекуляцію, якщо за такі дії вже застосовувалися заходи громадського або адміністративного впливу (ч.3 ст. 155). Пізніше адмінпреюдиція набула в КК поширення. При вчиненні деяких військових злочинів, наприклад, порушення статутних правил караульної служби при пом'якшуючих обставинах, санкція статті КК передба-

чала застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР (ч. ст.249).

Коротко характеризуючи радянський період розвитку українського кримінального законодавства, слід відзначити, зокрема, таке. Кримінальне законодавство вдосконалювалось. Це проявилось, наприклад, в тому, що була усунута аналогія закону; чітко окреслено коло злочинів, за вчинення яких могли відповідати особи у віці від 14 до 16 р.; законодавчо визначено про чинність закону в часі, зокрема, про зворотну силу закону, який пом'якшує відповідальність; в цілому пом'якшувались покарання. Разом з тим відзначимо, що зберігався такий вид покарання як смертна кара.

Новий, чинний КК України, було прийнято 5 квітня 2001 р., набрав чинності 1 вересня 2001 р. Він має 4 складових: Загальну частину; Особливу частину; Прикінцеві та перехідні положення; Додаток «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком» (запозичений з КК 1960 р.).

Характеризуючи КК, вкажемо на окремі його позиції.

В Загальній частині (містить 15 розділів), зокрема, зазначено про підставу кримінальної відповідальності: що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК (ст.2); що особа не може два рази відповідати за один і той самий вчинений нею злочин (ст.2); що закони про кримінальну відповідальність, прийняті після

1.09.2001 р., обов'язково включаються до КК (ст.3); що в КК дано розгорнуте визначення поняття «злочин» та проведена класифікація злочинів (ст.11, 12); що відповідальність за готування до злочину невеликої тяжкості не тягне кримінальної відповідальності (ст.14); що співучасть утворює лише спільна участь суб'єктів злочину (ст.26); що визначено форми співучасті та відповідальність співучасників (ст.28-31); що окреслено поряд зі «старими» нові обставини, що виключають злочинність діяння (розділ УШ); що викладено цілу низку підстав звільнення від кримінальної відповідальності (розділ ІХ); що наведено 12 видів покарань, в т .ч. і нових: 1) штраф; 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) громадські роботи; 5) виправні роботи; 6) службові обмеження для військовослужбовців; 7) конфіскація майна; 8) арешт; 9) обмеження волі; 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 11) позбавлення волі на певний строк; 12) довічне позбавлення волі (ст.51); що за вчинення готування до злочину або замах на злочин, а також за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання, можливе призначення більш м'якшого покарання (ст.68-69-1); що в 12 розділі передбачено кілька підстав для звільнення особи від покарання та його відбування; що кримінальна відповідальність неповнолітніх передбачена в окремому, 15 розділі, причому значно

пом'якшена порівняно з відповідальністю та покаранням дорослих осіб.

Особлива частина КК представлена 20 розділами. Назвемо окремі специфічні її риси. В кількох статтях Особлива частина вміщує підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності. Скажімо в ч.2 ст.114 сказано, що звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України; в кількох статтях вміщені обставини, що виключають злочинність діянь (так звані обставини милосердя), наприклад, в ч.2 ст.385 говориться, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Процеси, що відбувались в житті суспільства, обумовили протягом 2002-2008 років низку змін до чинного КК, що стосувались його Загальної та Особливої частини.

Чинне кримінальне законодавство України в цілому можна характеризувати наступним чином. Воно побудоване, виходячи з сучасного розвитку суспільства і держави. Має відповідну структуру та чітко окреслені правові поняття та інститути (наприклад, поняття злочину, інститут співучасті). Йому властивий гуманістичний характер (наприклад, в ньому наявна ціла

низка покарань, які можуть призначатись залежно від обставин; відсутність смертної кари; передбачення різних підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування; передбачення випадків, коли члени сім'ї та близькі родичі не підлягають кримінальній відповідальності; з іншого боку, і це також є проявом гуманізму, КК передбачає суворі покарання за найбільш тяжкі злочини; чинний КК значно розширив коло обставин, що виключають злочинність діяння). Зауважимо й те, що зміни до КК, яких він зазнав, також носять гуманістичний характер.

Як загальний підсумок щодо огляду кримінально-правових положень вкажемо таке.

1. Норми кримінального права ми віднаходимо в перших, найдавніших джерелах права. Такі джерела були універсальними правовими документами – їх норми регулювали різні сфери суспільних відносин (цивільно-правові, сімейні, земельні, управлінські, фінансові, кримінально-правові та ін.).

Кримінально-правове регулювання відносин передбачалось в правових документах усіх країн. Це говорить про об'єктивну потребу виникнення кримінально-правових норм та про загальність кримінального права – воно було необхідним для функціонування будь-якого суспільства. З іншого боку, це говорить і про взаємний вплив кримінального права одної держави на іншу, незважаючи на місцезнаходження тої чи іншої держави, віддаленість їх одна від одної.

Заборони вбивати людину, шкодити її здоров'ю, посягати на її власність, заподіювати будь-яким чином їй іншу шкоду, як кримінально-правове регулювання відносин у суспільстві, – це створення умов безпечного існування людини, суспільства в цілому.

2. Кримінально-правове регулювання відносин в суспільстві еволюціонувало – від регулювання таких відносин в універсальних правових документах до регулювання в спеціальних правових документах – Кодексах, розширення сфери такого регулювання, вдосконалення його змісту

Кримінально-правові норми в універсальних документах не були досконалими (кримінально-правова охорона різних груп населення була неоднаковою, існувала аналогія закону, передбачались надто суворі покарання, тощо). Однак, в цілому кримінально-правові норми універсальних документів не слід недооцінювати. Саме в них закладались підвалини сучасних інститутів кримінального права: вини, співучасті, обставин, що виключають злочинність діяння та ін. І саме ці норми, разом з іншими чинниками, сприяли появі кримінальних кодексів.

Їх поява – новий етап в кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин, створенні більш безпечних умов життєдіяльності людини. Про це свідчили, зокрема, визначення в кримінальних кодексах злочину саме як протиправного діяння; зроблені акценти на індивідуалізації кримінальної відповідальності та гуманізації покарання; інші гуманістичні риси кримі-

нально-правових положень. Проте сутність кримінально-правового регулювання відносин несе відбиток цивілізаційного стану самого суспільства.

3. В Україні, як і в інших державах, відбувався процес вдосконалення кримінально-правового регулювання суспільних відносин, а відтак і створення більш безпечних умов життєдіяльності людини. Якщо в першій половині ХХ століття в кримінальному законодавстві України зберігалась аналогія закону, допускались випадки відповідальності особи без вини, відповідальності за окремі злочини 12-річних осіб, то в другій половині ХХ століття в рамках цивілізаційних процесів, що відбувались в суспільстві, ці факти були усунуті.

Чинний КК України – це нормативно правовий документ, який покликаний здійснити правове забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин, існуючих в державі. КК забороняє аналогію закону, стоїть на принципах винної та індивідуальної відповідальності, сповідує інші гуманістичні принципи. Він містить низку підстав звільнення від кримінальної відповідальності; наводить обставини, що виключають злочинність діяння; визначає види покарань. В окремому розділі КК регулюються питання відповідальності і покарання неповнолітніх.

Довершеність КК України 2001 р., порівняно з попередніми кримінальними кодексами, зовсім не означає відсутності потреби його вдосконалення. Ці процеси відбувались протягом 2001-2008 років. Можна передбачити, що і в подальшому,

разом з цивілізаційними процесами суспільства, КК буде зазнавати змін, спрямованих на зміцнення безпеки людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови. В 11 томах. – К.: Наукова думка, 1974. – Т.5, с.246.
2. Законы из Ешнунны // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учебное пособие / Сост. В.Н.Садиков; Под ред. З.М. Черниловского. – М.: Фирма Гардарика, 1996, с.9-10.
3. Законы Хаммурапи, царя Вавилона // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.12-25.
4. Редум і баірум – воїни, які несли царську службу і отримували за це ділянку землі та інше майно в користування.
5. Законы Ману // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.25-34 .
6. Закони ХП таблиць // Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. – К.: Вентурі, 1998, с .31-36.
7. Институты Гая // Сборник документов по всеобщей истории государства и права / Составитель проф. К.Е. Ливанцев. – Изд-во ЛГУ, 1977, с. 17-24; Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.53-70.
8. Салическая Правда // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.7-25; Див.також: Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.72-87; Сборник документов по всеобщей истории государства и права / Составитель проф. К.Е. Ливанцев. – Изд-во ЛГУ, 1977, с.25-29.
9. Саксонская Правда // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.26-31.
10. Саксонський капитулярій // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.33-34.
11. Правда Этельберга // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.61-64.
12. Правда Инэ // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.65-69.
13. Законы Этельстана // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.76-79.
14. Судебник города Лондона // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.81-83.
15. Законы Кнута // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.84-90.
16. Великая Хартия Вольностей // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.128-139.

17. Первый Вестминстерский статут // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.206-210.
18. Саксонское зеркало // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.348-379.
19. Каролина // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.441-465.
20. Семь патрид мудрого короля дона Альфонса // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.469-503.
21. Статуты коммуны Падуи // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.525-552.
22. Закон Судный людям // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.679-685.
23. Законник Лека Дукагыни // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.641-675.
24. Кутюмы Бовези // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.577-599.
25. Указатель по законам // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.818-824.
26. Законник благоверного царя Стефана // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.894-915.
27. Закон Винодольский // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.916-926.
28. Уголовный кодекс Франции 1810 года // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.301-315.
29. Геродот про життя і звичаї скіфів // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 8. (Геродот – грецький історик і географ, жив близько 484-425р. до н.е.)
30. Маврикій у «Стратегіконі» про слов'ян і антів // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 14.
31. Договір київського князя Ігора з візантійським імператором (945 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 18.
32. Коротка Руська Правда // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 24-26.
33. Русская правда // Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т.І. Законодательство Дневрей Руси. – М.: Юрид. лит., 1984, с. 64–129.
34. Статут Великого князівства Литовського, виданий у Кракові в 1588 році // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 75-84.

35. Звичаєве козацьке право про злочини та покарання // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 121-126.
36. Права, за якими судиться малоросійський народ (1743р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 200-215.
37. Соборное уложение 1649 г. // Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т.3. Акты земских соборов. – М.: Юрид. лит., 1985, с. 76–442.
38. Артикул воинский 1715 г. // Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т.4. Законодательство периода становления абсолютизма. – М.: Юрид. лит., 1986, с. 314–389.
39. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т.6 Законодательство первой половины XIX века. – М.: Юрид. лит., 1991, с. 395–463.
40. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями // Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т.8. Судебная реформа. – М.: Юрид. лит., 1988, с. 160–429.
41. Закон Української Центральної Ради «Про порядок видання законів» (8 грудня 1917 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 310-311.
42. Ш Універсал Центральної Ради (7 листопада 1917 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 307–309.
43. «Про випуск державних кредитових білетів УНР» (6 січня 1918р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 321.
44. ІУ Універсал Центральної Ради (9 січня 1918 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 322–325.
45. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) (29 квітня 1918 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 331–339.
46. Закон про тимчасовий державний устрій України (квітень 1918р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 331–344.
47. Декларації Української Директорії (1918р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. – К.: Юрінком Інтер, 2003, с. 348–353.
48. Уголовный кодекс УССР 1922 г. // Борьба с преступностью в Украинской ССР. Т.1. 1917-1925 г.г. / Автор очерка и составитель документов проф. П.П. Михайленко. К. – ВШ МООП УССР, 1966, с. 450-496.
49. Курс советского уголовного права. В 6 томах. Т.1. – М.: Изд-во «Наука», 1970, с. 84.
50. Уголовный кодекс УССР 1927 г. // Борьба с преступностью в Украинской ССР. Т.2. 1926-1967 г.г. / Автор очерка и составитель документов проф. П.П. Михайленко. К. – ВШ МООП УССР, 1967, с. 311-369.
51. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик: постановление ЦИК СССР 31.X.1924г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952гг. – М.: Госюриздат, 1953, с.199-207.

52. Кримінальний кодекс Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. - №2. – Ст.14.
53. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. – Ст.131.